

УДК 316.356.2

Драгана Стјепановић-Захаријевић

Филозофски факултет

Ниш

ПОРОДИЦА КАО СТВАРНОСТ ДРУШТВЕНОГ*

Резиме

Породица се као стварност друштвеног, као релативно аутономни сегмент друштва, сагледава преко емпиријског материјала који је прикупљен у релевантним истраживањима. Трага се за одговорима о неким карактеристикама породичног живота у условима деценијске континуиране угрожености егзистенције. Суштински налаз је да породица пристаје уз „установљени поредак“, активирањем сопствених стратегија држи породицу на окупу, а својим „осећајем за реално“ суделује у репродукцији постојећег поретка.

Кључне речи: породична стварност, стварност друштвеног, младе породице, млади уметници, доживљај породичне стварности, стратегија прилагођавања.

Полазни теоријски оквир

Социолошка сазнања о породици, иако се стичу полазећи од различитих контекстуалних и концептуалних оквира, теже да споје „живљено и стварно“ (Lefebvre 1959:218), са јасним ставом да је породица значајан сегмент и агенс друштвене стварности и њених промена, дакле *стварност друштвеног*.

„Свакидашњи живот“ се, како вели Лефевр, распростире кроз све животне сфере, па тако дубоко задире и у породичну стварност. Та „цјелина се умеће у једну одређену земљу и нацију, на одређеном нивоу друштвеног развоја и цивилизације садржавајући извјесну укупност потреба“ (1959:211). Потребе у свакидашњем животу „цементирају друштвени живот“, потискује се лажна реалност, егоизам и тежи се заједништву. Породична стварност се врло различито интерпретира од стране самих актера, иако је реч о истом социјалном простору и времену. „Људи не познају свој властити живот“, сматра Лефевр, лоше разумеју своје потребе и своја понашања. Разлог је то што је „биће човека у исти мах природно и историјско, биолошко и друштвено, физиолошко и културно“ (218). Отуда је породица, више него било који други друштвени сегмент, изложена преплитању природног (биолошког), које постаје друштвено, а, с друге стране људско, стечено, култивирано – постаје природно. Полазећи од овог става породицу посматрамо

* Рад са пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), који реализује Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

на темељу потребе за опстанком – проверавајући тезу да *егзистенцијална угроженост појачава свест о припадању породици*.

Надаље, основни појмови Бурдијеове „социологије друштвених пракси“ или „социологије стратегија“ или, пак, „социологије свакодневнице“ представљају полазиште за сагледавање и разоткривање породице у „друштвеном простору“. Бурдијеов „конструктивистички структурализам“ указује на постојање објективних структура, независних од свести и воље друштвених актера, које су способне да усмере или спутају њихово деловање; али, и на постојање друштвене генезе – са једне стране образаца опажања, размишљања и деловања, који сачињавају „хабитус“, и са друге стране друштвених структура, нарочито онога што се дефинише као „поља“ (Бурдије 1998:143). „Поља“ су сегменти на које се дели друштво, они имају неки свој развој са властитим правилима и логиком. Правила су специфичне стратегије, које у складу са „хабитусом“, обрасцима стеченим кроз социјализацију, усмеравају деловање. Резултат интеракције „хабитуса“ и „поља“ јесте „пракса“, као практично одношење према свету, са стратегијом која је примерена постојећим околностима.

Основна тачка целокупног Бурдијеовог опуса, како исправно запажа И. Спасић, јесте објашњење „престабилиране хармоније“. Наиме, „хабитус“ указује на парадокс да људско понашање може да буде оријентисано према неким циљевима, без свесне стратегије, тако „да актери, у извесном смислу, више *набасавају* на праксу“ (Спасић 2004:293). Да би се прилагодили свету, с којим се суочавају, активирају праксу и стечене образце мишљења, понашања и вредновања – реагујући на одговарајући начин у односу на дато окружење. Тако објективне шансе и субјективне могућности у својој конвергенцији дају „осећај за реалност“ („доха“), који не укључује свест о могућностима другачијег света. Тај став према животу суделује у *репродукцији* постојећег поретка.

Ово је хипотетичко-интерпретативна шема која ће послужити да се породица србијанске стварности сагледа у тоталитету као „поље“, као део друштвене стварности. Опстанак породице зависи од умешности да адекватним активирањем сопствене стратегије и образаца размишљања и деловања покрене расположиве ресурсе. Интересује нас колико је породица успешна у томе с обзиром на то да је уроњена у друштвени простор са деценијском структурном кризом и дубоким преображајима?

Хипотетичко-интерпретативна шема:

Породица као стварност друштвеног

<p><i>Друштвени простор</i> <i>Породица као сегмент друштва са релативном аутономијом</i> <i>Појединци са стеченим матрицама понашања</i> <i>Стратегије прилагођавања</i> <i>Осећај за реалност</i> <i>Репродукција постојећег поретка</i></p>

Породица у друштвеном простору

Већина социолога полази од претпоставке да породични живот еволуира и да се породица постепено мења. Различито је сагледавање овога процеса: од тога да је реч о трансформацији која води у породичну нестабилност, до мишљења да је традиционална породица неприлагођена новим друштвеним околностима па је самим тим превазиђен облик породичног живота и представља окове за све снажнији индивидуализам.

Као и бројне домаће социолошке анализе, и ова која следи, посматра друштвена збивања у протеклој деценији као дезинтегративна, стихијна и инхибирајућа. Систематским и дугорочним посматрањем породичне свакодневнице становништва у Србији, теоретичари и истраживачи Института за социолошка истраживања Филозофског факултета из Београда дошли су до налаза који јасно показују превагу догађаја који угрожавају егзистенцију породица и домаћинства. А. Милић се ослања на социолошке анализе протеклих друштвених збивања и указује на њихов дубоко разарајући карактер. Промена и преображаји породице се одигравају кроз процесе „дугог трајања“ у којима породице „маневришу“, како би превазишле ризике неизвесности. Највидљивија последица негативних друштвених кретања у протеклом периоду јесте драстично осиромашење породица које свакодневно воде борбу за опстанак и уместо развијања стратегија напредовања окрећу се традиционалним стратегијама манипулације оскудним ресурсима (једна од нејефикаснијих јесте сродничко и генерацијско удруживање) (Милић 2004:317-347). Огроман део популације у Србији су жртве и губитници, мада постоји маргинални део друштва (пољопривредници и приватни предузетници), који није снажније угрожен друштвеним превирањима (Милић 2002:251-422).

У контексту „светских захтева“ врло успорено се трага за механизмима нужне трансформације. Углавном се нуде решења кратког даха, без осмишљене стратегије, те се одлаже свако темељније креирање квалитетнијег живота. Распад институционалног система и привидно функционисање онога што је преостало суочава породице са егзистенцијалном угроженошћу. Отуда „осећање несигурности“ јесте доминантно расположење грађана у Србији (Михаиловић 1998:407). Јасно је да су деценијски процеси друштвене трансформације драстично угрозили породицу. Породица носи терет школовања, издржавања и збрињавања својих чланова. Готово сви механизми помоћи од стране друштва су заказали, јер друштвене институције не успевају да на адекватан начин ускладе концепцију социјалне политике са растућом угроженошћу. Константно опадање квалитета живота не пружа потребне услове у којима би започели нови породични циклуси. Продужено школовање, незапосленост, немогућност решавања стамбеног питања резултирају дугогодишњим ослањањем на родитеље и живот под истим кровом. С. Томановић у својим истраживањима трага за одговорима на питање шта

карактерише атмосферу породичног живота у условима бурних трансформација у Србији. Налази показују да је атмосфера у породици оптерећена утицајем различитих проблема, а пре свега материјалним осујећењима. Родитељи и деца најчешће имају опречне перцепције аномичне стварности, као и различите интересе и перспективе, што постаје стални потенцијални извор њихових сукоба. Активирањем стратегија „презаштићавања“ и „инфантилизације“ родитељи умањују значај дететове аутономије и партиципације. Продужена зависност од родитеља гуши код деце интерес да повећају свој утицај на решавање проблема властитог живота (Томановић 2002:315-339).

Амбивалентност трансформационих процеса препознатљива је, на пример, преко чињенице да се у Србији популациона политика неадекватно финансира, нема осмишљених економско-социјалних стимулативних мера, упркос забрињавајућем ниском наталитету и паду стопе фертилитета, или, пак, одливу младих образованих људи. Подаци демографске статистике потврђују да у време друштвене кризе долази до збијања редова у породици, да би се у периоду економске стабилизације нагло повећао број развода. Број склопљених бракова опада, а разводи се скоро сваки пети, или шести. Најновији статистички подаци (Статистички годишњак Србије, 2002) показују да стопа разведених бракова на 100 закључених износи 24,2 одсто; да се помера граница склапања брачне везе (у односу на претходни пописни период за две године); да најмање једна трећина никада не ступа у брак – што се може посматрати као последица општих неповољних услова живота, али и као показатељ промене мишљења о брачном и породичном моделу живота као једином избору. Наставља се тенденција пада природног прираштаја: рађање се помера у старије године, трећина бракова је без деце, на један брачни пар долази 0,9 деце, а свако четврто дете се рађа као ванбрачно.

Посебне анализе у контексту доживљаја свакодневног живота, након промене власти у Србији 5. октобра 2000. године, сагледавају породицу.⁸³ Да ли је са доласком нове власти нешто промењено у стратегијама свакодневног живота – испитивано је из перспективе доживљавања самих грађана у њиховој свакодневници. Као и раније, људи породицу доживљавају као централно место у свакодневници, придају јој велики значај као јединој преосталој стабилној области у несигурном друштву. Углавном истичу складан породични однос који нарушавају финансијски проблеми. Задовољство квалитетом живота посматра се одвојено: веома је мали број оних који мисле да воде солидан живот у материјалном погледу; већина је незадовољна квалитетом свог живота, јер преживљавају и једва састављају крај са крајем – па ипак велики број испитиване популације изражава задовољство породицом, децом, срећним браком. Пад стандарда погађа већину људи, тако да оскудевају, редукују потребе. Закупљеност егзистенцијалним проблемима

⁸³ Пројекат „Политика и свакодневни живот: промене у мотивацији и очекивањима грађана Србије“ реализован је на Институту за филозофију и друштвену теорију из Београда.

условљава пасиван одмор у кругу породице. Генерално се истиче да је у материјалном погледу теже него раније, али се променио поглед на будућност. Повратила се вера у сопствене могућности, побољшана је атмосфера у друштву. Већина грађана сматра да терет промена није равномерно распоређен јер су најсиромашнији опет највише погођени. Људи још чекају, разочарани спорим темпом промена, углавном ништа не планирају (Голубовић, Спасић, Павићевић 2002).

Резултати истраживања

Предмет квалитативне анализе у овом чланку биће неки налази истраживања⁸⁴ на основу којих је могуће прецизније говорити о породици као стварности друштвеног, имајући у виду дефинисану хипотетичко-интерпретативу шему.

1. Истраживање „*младих породица*“⁸⁵ открива битне карактеристике њихове породичне стварности и перцепције те стварности у друштвеном простору који је задесило дугогодишње пропадање.

Породична стварност

Испитиване породице су углавном засноване на законитом браку (91,4%). Социјално-економска структура узорка показује да је запослено више од две трећине, али скоро једна трећина ништа не ради. Плата је најчешће једини извор прихода, а они који не раде живе од дечијег додатка, стипендије или помоћи родитеља. Дистрибуција породичних прихода показује да две трећине испитиваних породица већи део прихода троши за исхрану. Отуда, чак 90 одсто није у могућности да одваја новац за путовање, слободно време или даље школовање.

Половина „*младих породица*“ живи са материјалним средствима којима успева да подмири *само основне потребе за живот*, без луксуза. Привилегију да задовољавају све потребе има мали број породица (8,6%).

⁸⁴ 1) Анкетно истраживање, под насловом „*Породица у процесу трансформације српског друштва*“ саставни је део макропројекта „*Млада породица на прагу XXI века*“ који је паралелно реализован са Московским државним социјалним универзитетом у Москви. Истраживање је под мојим руководством спроведено крајем 2003. године на узорку од 152 породице у једанаест градова на подручју Србије (Ниш, Врање, Крагујевац, Сурдулица, Сврљиг, Алексинац, Књажевац, Владичин Хан, Ужице, Пријеполје и Лесковац); 2) „*Млади уметници у Србији*“ је истраживање положаја младих неафирмисаних уметника покренуто од стране Центра за визуелна истраживања и комуникацију из Београда почетком 2004. године на узорку од 150 испитаника из четири града: Београд, Нови Сад, Ниш и Крагујевац (ја сам била координатор за Ниш и Крагујевац).

⁸⁵ За прикупљање података коришћен је упитник са 159 питања. При формирању узорка вођено је рачуна о следећим критеријима: 1) заступљеност испитаника различитог социјално-економског положаја; 2) заступљеност испитаника оба пола; 3) породице са децом чији узраст не прелази десет година.

Битна одредница социјално-економског статуса „решеност стамбеног питања“ показује да око 50 одсто испитиване популације живи у посебном стану/кући, али забрињава чињеница да других 50 одсто живи најчешће у заједничком стану. У 80 одсто случајева ове породице су трочлане или четворочлане. Половина испитиване популације издржава два лица, док су три лица на терету једне трећине. Углавном су то породице са двоје деце, мада више од једне трећине има само једно дете. Родитељи се осећају спремним за подизање своје деце (73,7%), али активно учествовање у њиховом васпитању процењују као „углавном могуће“ (45,4%). Индикативан је податак да једна четвртина испитиване популације сматра да је делимично могуће, или чак немогуће, активно учествовати у васпитању сопствене деце због преоптерећености егзистенцијалним питањима. У условима материјалне скучености родитељи не могу да обезбеде својој деци слободне активности које се плаћају, тако да мали број похађа курсеве страног језика, рачунара (око 15%), или, на пример, спортске активности (11,8%). Скоро половина испитиваних породица, уколико би постојали сви неопходни услови, жели веће потомство (троје деце). Најфреквентнији разлог који спречава остварење ове жеље јесу финансијско-материјални проблеми (61,2%) а потом, страх за будућност деце (38,8%). Само 3,3 одсто мисли да би деца могла да ометају квалитет њиховог личног живота и њихово професионално напредовање.

Квалитет коришћења слободног времена чланова „младих породица“ испитиван је преко следећих индикатора: бављење спортом, музиком, уметничким стваралаштвом, туризмом; а, потом, као индикатори понуђени су и одласци у позориште, музеј, биоскоп, барове и ресторане, цркву; сусрети са пријатељима, гледање ТВ програма, читање, одмарање без посебног интересовања и друго. Резултати показују да за активно коришћење слободног времена најчешће нема довољно интересовања, или, пак, недостају време и новац. Стога се слободно време најчешће проводи у дружењу са пријатељима, сталном гледању ТВ програма, или пасивном одмарању и спавању.

Доживљај стварности

Посебно интересовање овога истраживања везано је за то на који начин испитаници доживљавају породичну и друштвену стварност. Скала вредности и ставова показала је да се породици придаје највећи значај (88,2%): породица је уточиште, заштита и врхунска вредност. Аномично друштво паралише, па стога преовлађује пасивност у односу на оно што се дешава у њему. Илустративан је податак да када је у питању активна реакција на непоштовање закона и социјалних норми испитаници се углавном групишу око два става: „поседујем ту особину, али је увек не испољавам“ (40,1%) и „не сматрам дату особину важном за себе“ (23,7%). Дистрибуција одговора на питање о тешкоћама на које наилазе у свакодневном животу показује да целокупна популација испитиваних „младих породица“ трпи терет материјалних потешкоћа (71,1%); потом, по фреквентности следе „немогућност реализовања

животних планова“ (53,9%), „недостатак времена за самообразовање и усавршавање“ (32,9%) итд. Више од половине испитиване популације се не усавршава (58,6%): најчешће се као разлог наводи недостатак времена (закупљеност породичним обавезама, трком за зарадом...); или мишљење да су им постојећа знања сасвим довољна и да од усавршавања не би имали неку реалну корист.

Да ли, и на који начин, социјално-економско стање у земљи утиче на психолошку климу у породици било је могуће сагледати преко најфреквентнијих избора између понуђених ставова: „односи су постали поверљивији, породица се ујединила пред спољашњим проблемима“ или „данашње социјално-економско стање је повод за раздоре и скандале“. Велика већина испитаника (74,3%) сматра да њихов породични живот јесте под снажним утицајем онога што се дешава у друштву: при чему једна трећина утицај оцењује као позитиван, јер је породица постала чвршћа; а 41,4 одсто сматра да је утицај негативан.

Када је реч о визији коју испитаници имају у односу на то да ли ће и како промене утицати на њихову породицу, половина популације (50,7%) одговара да ће се стање побољшати. Међутим, није занемарљив проценат оних који нису сигурни да ли ће доћи до промена, и у којем ће се правцу те промене одвијати (41,4%). Педесет одсто „младих породица“ наводи као нужан услов за њихово благостање бољу материјалну ситуација уопште; једна четвртина очекује да им држава обезбеди запослење и веће зараде, док за 23 одсто ове популације благостање зависи пре свега од функционисања правне и демократске државе.

Уз ове налазе требало би поменути још једну димензију доживљаја породичне стварности: интересовало нас је у коликој мери су ове породице задовољне својим породичним животом. Врло високи ниво статистички значајних разлика показале су социјално-економске детерминанте тог задовољства. Највећи степен корелације постоји између материјалног положаја, имовног стања, просечних услова становања, као индикатора социјално-економског стања, с једне стране, и задовољства породичним животом, с друге стране. Породично благостање и задовољство углавном се свде на материјалну ситуацију. Испитаници чија средства подмирују све потребе у великој мери изражавају задовољство својим породичним животом. Уколико је скученост већа утолико је задовољство мање.

Кључни налаз овога истраживања је да се породица под притиском оскудице, неизвесности, незапослености и суноврата вредносних образаца нужно затвара и „чека“. Неповољне друштвене околности готово у свим својим димензијама погађају породицу и захтевају да обезбеди све оно што институције друштва нису у могућности (кућни модели бриге о деци, старим, немоћним, незапосленим...). У таквим условима једино породица нуди каквуктаву сигурност, па отуда расте њен значај. Ово истраживање је показало да

је већина „младих породица“ без реалних шанси за различите изборе. Сходно томе следи и коначни закључак: породица и задовољство породичним животом опстају због изношености и заједништва.

2. „Млади уметници у Србији“⁸⁶ је истраживање карактеристика друштвеног положаја младих неафирмисаних уметника, њихове улоге у друштву, околности у којима живе, школују се и стварају. Пошло се од претпоставке да се у условима крупних друштвених промена, које су задесиле Србију, заоштравају проблеми ове, углавном, маргиналне друштвене групе.⁸⁷ Међу испитаницима је највећи број студената завршних година студија (68,5%), потом, са завршеним студијима (28,2%) и осталих, са вишом школом.

Карактеристике животних услова

Посебан део истраживања сагледава породични живот младих уметника. Интересовало нас је у каквим породичним условима испитаници живе и до којих је промена дошло у последњој деценији, потом, шта мисле о улози породице: колико је сматрају важном и колико се ослањају на њу? Велика већина испитаника није у браку и нема засновану породицу (83,8%); свега 6,8 одсто јесте у браку, а 8,1 одсто живи са партнером-ком невенчано. Сви испитаници, који су у браку, имају децу (најчешће једно 70%). Више од половине испитиване популације живи у заједничком домаћинству са родитељима (51,7%); остали су подстанари (око 29,5%) или станари студентских домова (8,7 %). Нерешен стамбени проблем за младе уметнике представља огроман проблем, јер самим тим немају ни адекватан простор за рад. Већина нема никакав простор за рад, а они који имају, најчешће су га обезбедили преграђивањем (адаптацијом) постојећих стамбених јединица, или куповином, уз финансијску помоћ родитеља.

Постоји значајна зависност између варијабли „осиромашење“ и „груписање породице“ тако да са већим осиромашењем иде и процес укрупњавања (груписања) породице, што јесте начин лакшег преживљавања. У реализованом узорку више од две трећине испитаника потиче из породица које су некада припадале стабилном средњем слоју становништва, претежно насељеном у урбаним срединама. Социолошка истраживања су показала да се

⁸⁶ Истраживање је спроведено техником интервјуа, и то усмереног индивидуалног (*face-to-face*), који подразумева прецизно разрађен инструмент – основу за разговор у облику обрасца са формулисаним питањима. Посебан део се односи на прикупљање података о породичном животу младих уметника, што ће бити предмет квалитативне анализе у овом чланку.

⁸⁷ Прецизније одређење маргиналних група односило би се на веће делове популације који не партиципирају у свим институционалним облицима друштвеног система, па су због тога искључени из нормалних начина стварања прихода, моћи, утицаја и угледа. Масгров у погледу положаја младих у друштву сматра да и поред те искључености млади могу уживати велики углед, или бити потпуни маргиналци. Они који су на ивици система и не уживају углед предствљају популацију која је потенцијално девијантна или бар упућена на експериментално трагање за новим социјалним формама, које могу понудити излаз из блокаде (Musgrove 1974).

друштвена криза на просторима Србије највише одразила управо на осиромашење овога слоја, што је најдрастичније погодило њихову породицу и персективу њихове деце. За већину испитаника материјално стање се у деведестим годинама веома погоршало (55,0%), за 23,5 одсто донекле, а статистички значајан проценат (10,1%) сматра да се њихово материјално стање није битно променило. Опадање животног стандарда нарочито утиче на младе који имају развијеније потребе и бројна нерешена животна питања (стан, зарада, усавршавање...). Нешто мање од половине испитиваних издржавају родитељи, док једна трећина покушава да оствари неке додатне личне приходе, који су најчешће нередовни и недовољни. Више од половине испитиване популације (52,1%) ради нешто друго: углавном су то послови у домену услуга и трговине. Они који се на неки начин баве својим послом (сликари, дизајнери, музичари) најчешће не могу свој рад материјално валоризовати због непостојања тржишта за њихове производе, а што је узроковано неадекватним вредновањем културе и уметности, ниским степеном уметничког образовања становништва и наравно, ниским животним стандардом.

Своје слободно време млади уметници најчешће користе за: дружење и посете пријатељима и рођацима (22,5%), одласке у позориште, музеје, на концерте (15,9%), и читање (13,9%). Веома високо се котира и један од основних начина за пасивно коришћење слободног времена – гледање ТВ програма или слушање музике (12,1%). На граници статистичке значајности је спавање, као пасивно коришћење слободног времена (2,9 % случајева). У односу на анализе изнете у вези са слободним временом „младих породица“ овде се уочава помак ка активном коришћењу слободног времена, што добрим делом јесте резултат специфичности ове популације, али и чињеницом да већина младих уметника нема породичне обавезе.

Доживљај стварности

Код процене ситуације скоро су сви сигурни да неће моћи себи обезбедити ни минималну егзистенцију радећи само у својој струци. На овом нивоу анализа појављује се и варијабла „напуштање земље“. Бројна истраживања показују да ће уследити тренд поновног повећања миграција младих и образованих, јер материјална ситуација, незапосленост, разочарење у резултат темпа промена у Србији не охрабрују. Због свега реченог није могуће „нормално“ живети од уметничког рада и уколико се наставе овакви трендови ова могућност ће бити све мања (сматра 83,5% уметника).

Када је у питању мишљење младих уметника о адекватности вредновања њиховог рада, оцена је у складу са већ уоченим трендовима. Наиме, 88,6 одсто испитаника сматра да је њихов рад неадекватно вреднован. Помоћ од државе (друштва) млади уметници добијају искључиво у виду стипендија и кредита за школовање (26,9%), које су нередовне и мале. Након завршетка школовања изостаје помоћ друштва. Огромна већина изгубила је сваку наду да ће се ту нешто променити на боље. Охрабрује податак да би се чак 93,1

одсто младих уметника, који се тренутно не баве својим послом, искључиво посветили свом занимању уколико их у томе не би спречавао недостатак материјалних средстава (45,3%), неадекватни услови за рад (23,4%) или, недостатак радних места (14,1%). У статистички значајном проценту овде се појављују и варијабле: „низак животни стандард“ и „непостојање тржишта уметничких дела“. Из ових података логично следи и мишљење младих уметника о томе да ли се друштво довољно брине о њима. Забележена су само два позитивна одговора.

Шта би друштво требало да учини у правцу поправљања друштвеног положаја младих уметника? На ово питање одговор је дало 81,9 одсто испитаника, док 18,1 одсто није имало никакву идеју у вези са тим очекивањем. Из великог броја предлога могу се синтетизовати најважнији: највећи број испитаника сматра да би држава требало да се заинтересује за проблеме ове популације и да их материјално помогне у виду улагања у уметност уопште (36,1 %), а посебно у формирање фондова за стипендирање талентованих; такође, висок ранг има и предлог да држава треба да омогући повољне кредите за решавање проблема простора за рад и куповину материјала и тако даље. Индикативан је статистички значајан проценат оних који истичу захтев за стабилним институцијама културе и за доношење одговарајућих закона који би регулисали све аспекте уметничке делатности. Овај налаз сведочи да уметници све целовитије сагледавају проблеме везане за њихову делатност и да полако сазрева свест о потреби систематског и стратегијског решавања њиховог статуса.

Тренутну ситуацију у свом животу млади уметници оцењују као осредњу (40,9%) и добру (33,6%). На трећем месту, што у поређењу са другим варијаблама представља одступање, 12,8 одсто сматра да је њихова животна ситуација одлична. Сигурно је да један мањи проценат испитиваних има сасвим довољно средства за живот, али је још сигурније да је код већине критеријум оцењивања тренутног живота различит тј. објективно нижи од просечног. Ово истраживање, као и претходно, имајући у виду свеукупно лошу друштвену ситуацију, оставља могућност да се закључи да огромна већина испитаника сматра да су им приходи довољни и живот добар уколико задовољавају само најнужније егзистенцијалне потребе (задовољавање малим и „одлагање живота“).

Млади уметници су направили јасну границу између сопственог професионалног живота и перспектива, с једне стране, и живота у другим областима егзистенције, с друге стране. Као илустрација може послужити податак који говори да скоро половина испитаника нема никакву визију будућности на професионалном плану и не може да процени како види своју будућност уметника (31,3%); нешто више од трећине сматра да ће њихова будућност бити добра (36,1%), иако не могу да наведу разлоге таквог мишљења.

Целокупна ситуација условљава незаинтересованост младих уметника за прописе и професионална удружења. Огромна већина (80,6%) није упозната са садржајем прописа који се тичу њиховог правног статуса, здравственог, пензијског и инвалидског осигурања, а чак 83,9 одсто нема чланство у неком професионалном удружењу, пошто сматрају да удружења постоје само формално и да немају неки значајнији утицај на институције система. Постоји општа сагласност и оцена да је однос установа културе, надлежних државних органа, локалних органа власти и локалних установа културе према проблемима младих уметника „неорганизован“ и „незаинтересован“.

И ово истраживање је показало да су друштвене промене у последњим годинама деловале разарајуће, погађајући добрим делом младе, њихову тренутну животну оријентацију, али и животне перспективе. Млади неафирмисани уметници су, као специфичан део младе генерације, остављени на маргинама друштва, образовани и креативни, али несигурни и немоћни. Њихови родитељи носе главни терет школовања и егзистенције уопште. С обзиром на то да од друштвених институција углавном нема помоћи, породице су принуђене да се на различите начине сналазе, како би сви заједно преживели. Заједнички живот под истим кровом, продужено школовање и материјална зависност сигурно нису повољни услови за започињање сопственог брачног, породичног и професионалног живота.

Јасно је: квалитет живота младих уметника је на веома ниском нивоу. Парадоксално је: највећи терет друштвеног прогреса требало би да носе млади и образовани нараштаји, а управо они су маргинализовани и инфериорни. Продужена везаност за родитеље, немогућност осамостаљивања и запослења, уз изосталу помоћ и јасну стратегију државе – заоденути незаинтересованошћу и одсуством било какве перспективе – паралишу партиципацију младих уметника у креирању сопственог живота.

Закључак

Вратимо се полазној хипотетичко-интерпретативној шеми. Предочене анализе показују да је породица у Србији у условима разарања друштва и његових бурних промена у великој мери препуштена себи. Она је затворена и уморна од егзистенцијалних проблема, а при томе без могућности да било шта извесније планира. Скученост и нужна породична упућеност спречавају „померање ка новом индивидуализму“ (Гиденс 2003:67), који захтева активно учествовање у изграђивању живота и дефинисању сопственог идентитета.

1. Дакле, у постојећем *друштвеном простору* породица уз велике напоре и одрицања успева да се очува активирањем свих могућих механизма (најчешће традиционалних). Иако се стиче утисак да никада није била јача, ипак је потпуно јасно да је у основи њеног јединства нужност, а не избор.

2. *Стратегија прилагођавања* је „женска стратегија“ (Благојевић 2002а), јер у условима оскудице, незапослености и неизвесности жена добровољним,

активним „жртвовањем“ балансира између онога што породица има и онога што би јој требало. Она је најодговорнија за преживљавање породице, али и за социјализацију сопствене деце. Репродуковањем одређених матрица мишљења, понашања и вредновања, у контексту ојачавања стратегије прилагођавања (бурдијеовског „пристајања уз установљени поредак“) *репродукује постојећи поредак* .

Литература

1. Благојевић, М. (2002) “Род и транзиција: транзиција рода?” *Жене на делу*, бр. 1-2.
2. Благојевић, М. (2002а) „Жене и мушкарци у Србији 1990-2000: уродњавање цене хаоса“, у Болчић, С. и Милић, А. (прир.), *Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни живот*, Београд: ИСИ ФФ.
3. Благојевић, М. (1991) *Жене изван круга*. Београд: Институт за социолошка истраживања.
4. Бурдије, П. (1998) „Друштвени простор и симболичка моћ“, у Спасић, И. *Интерпретативна социологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
5. Burdije, P. (2001) *Vladavina muškaraca*. Podgorica: CID, Univerzitet Crne Gore.
6. Голубовић, З, Спасић, И, Павићевић, Ђ. (прир.) (2003) *Политика и свакодневни живот, Србија 1999-2002* Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
7. Гиденс, Е. (2003) *Социологија*. Београд: Економски факултет, Чугура принт.
8. Lefebvre, H. (1959) *Dijalektički materijalizam – Kritika svakidašnjeg života*. Zagreb: Naprijed.
9. Милић, А. (2004) „Трансформација породице и домаћинства – застој и стратегија преживљавања“, у: Милић, (прир), *Друштвена трансформација и стретезије друштвених група: свакодневница Србије на почетку трећег миленијума*, Београд: ИСИ ФФ.
10. Милић, А. (2002) „Добитници и губитници у процесу транзиције из угла породичне свакодневнице“, у Болчић, С. и Милић, А. (прир.) *Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни живот*, Београд: ИСИ ФФ.
11. Милић, А. (1991) „Социјална мрежа породичних односа и друштвени слојеви“, у: *Србија крајем осамдесетих – социолошко истраживање друштвених неједнакости и неусклађености*. Београд: ИСИ ФФ.
12. Милић, А. (1995) „Свакодневни живот породица у вртлогу друштвеног расула: Србија, 1991-1995. године“, у Болчић, С. и други (прир.) *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*. Београд: ИСИ ФФ.
13. Михаиловић, С. (1998) „Осећање (социјалне) несигурности – доминантно расположење грађана Србије у друштвеним променама“ у: Милосављевић, М. (прир.) *Социјална политика у транзицији*. Београд: ЦПА-СМ.
14. Musgrove F. (1974) *Youth and Social Order*, Routledge and Kegan Paul, London
15. *Статистички годишњак Србије*, (2002) Београд: Републички завод за статистику.
16. Томановић, С. (2002) „Породична атмосфера и односи између генерација“, у Болчић, С. Милић, А. (прир.) *Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни живот*. Београд: ИСИ ФФ.

Dragana Stjepanović-Zaharijevski

The Family as a Social Reality

Summary

As a reality of social life, and a relatively autonomous segment of society, the family is viewed through empirical data collected in relevant studies. We look for answers on some characteristics of family life in the decade of continuously threatened existence. The principal finding is that the family complies with the “established order”, that it activates its own strategies so as to keep the family together, while with its “sense of reality” it also participates in the reproduction of the prevailing order.

Key Words: Family Reality, Social Reality, Young Families, Young Artists, Perception of Family Reality, Adaptation Strategy.

